

Bécsi kiadvány a magyar városról

Deák, Ernő: Das Städtewesen der Länder der ungarischen Krone (1780–1918). (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Veröffentlichungen der Kommission für Wirtschafts-, Sozial- und Stadtgeschichte 3–4.). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien. I, H/1, H/2, 1979–1989.

A szerző immár „réggi” bécsi: 1956-ban került Ausztriába, Innsbruckban érettségizett, a bécsi egyetemen tanult gazdaság- és társadalomtörténetet, valamint Kelet-Európa történetét, mellékszakjának pedig a germanisztikát választotta. Jelenleg az Osztrák Tudományos Akadémia Gazdaság-, Társadalom- és Várostörténeti Bizottságának tudományos munkatársa. Az ausztriai magyarság szellemi életében is tevékeny részt vállal: a Bécsi Napló c, havonta megjelenő lap főszerkesztőjeként figyelemre méltó elemzéseket közöl Közép-Kelet-Európa időszerű kérdéseiről. Érdeklődésének középpontjában áll az európai integráció, behatóan és kitaróan foglalkozik a sokat próbált közép-kelet-európai magyar kisebbség kérdéseivel.

Deák Ernő évtizedek tudományos munkáját szentelte a Habsburg-monarchia s ezen belül különösen a történelmi Magyarország városfejlődésének. E tudományos érdeklődésnek előzményei

jó fél évszázadra nyúlnak vissza. Mind Alfred Hoffmann professzor, az osztrák várostörténeti kutatások nagynevű vezető személyisége (az első kötet előszavának szerzője), mind pedig a kiváló gazdaságtörténész Othmar Pickl, akinek a két további kötet (II/1, II/2) bevezetése köszönhető, ismerteti, hogy az Osztrák Tudományos Akadémia kezdeményezésében már a harmincas évek elején megkezdték az „Európai Városok Könyve” elnevezésű, nagyszabású kutatási terv kivitelezését. A folyamatos munkát keréke törte a második világháború, s így Ausztriában csak 1961-ben alakult meg a fentebb említett akadémiai bizottság, azzal a célkitűzéssel, hogy feldolgozza és kiadja a Habsburg-birodalom városi településeinek történetét. 1979-ig megjelent a sorozat első, Felső-Ausztria, Vorarlberg és Burgenland városainak fejlődését tárgyaló, valamint második, Alsó-Ausztriával foglalkozó része. Az itt

ismertetett mű a sorozat harmadik és negyedik részeként a magyar városfejlődést tárgyalja.

E nagyszabású vállalkozás kereteit és méreteit a mű felépítése szemlélteti a legpontosabban:

I. Teil. *Allgemeine Bestimmung der Städte und der städtischen Siedlungen*. [I. rész. A városok és városi települések általános áttekintése.] 227. 1., 3 térkép.

II. Teil. *Ausgewählte Materialien zum Städtewesen*. [II. rész. Adattár a városfejlődéshez.] E rész két kötetre oszlik:

A. *Königliche Freistädte — Munizipalstädte*. [Szabad királyi városok — Törvényhatósági joggal felruházott városok.] 1989. 405 l. és

B. *Privilegierte Städte und Markflecken — Städte mit geordnetem Magistrat*. — C. *Kroatien — Slavonien*. [B. Kiváltsággal rendelkező városok és vásárhelyek — Rendezett tanácsú városok. — C. Horvát-Szlavonország.] 1989. V-VII. + 407–1042. l.

A harmadik, megjelenés előtt álló, illetve hozzánk még el nem jutott rész címe:

Typologie und Struktur der Städte. [A városok tipológiája és szerkezete.]

A szerző már bevezetőjében leszögezi: elemzésére és az azt követő összefoglalásra nem is annyira az készítette, hogy tárgya — az újabkori magyar városfejlődés — jóformán ismeretlen a mai külföldi szakkutatásban, mint inkább az, hogy a nemzetközi szakkutatás végre a lehetőség szerint minél pontosabban és szakszerűbben tájékozódhassék az 1918 előtti magyar városok helyzetéről.

Deák Ernő az újabkori (1780–1918 közötti) magyar városfejlődésre összpontosít. Periodizálásában elsősorban társadalom- és jogtörténeti szempontok vezérlik. Eszerint az első időszak az 1780–90-es évektől 1848-ig terjed. A szerző ezt az időszakot az iparosítás előtti és a korai ipari fejlődés szakaszának nevezi. Átmeneti időszak következik: a múlt század 50-es és 60-as éveiben a kapitalista gazdasági fejlődés kezdetének időszaka. A történeti fejlődés csúcspontját a magyar városok a kiegyezéstől 1918-ig tartó évtizedekben érik el. Ekkor teljesedik ki az iparosítás, a magyar törvénykezés pontosan és részletekbe menően szabályozza a városok közjogi státusát, kialakulnak a közigazgatás hosszú ideig érvényes alapvonalai.

A magyarországi városok újabkori fejlődését azonban történetiségükben lehet igazán megérteni, ezért a szerző műve első részében javarészt a magyar városi települések létrejöttével foglalkozik. A politika- és jogtörténet szemszögéből elemzi azokat a különbségeket, amelyek a középkor első századaitól kezdve, tehát már az alapítás pillanatában jellemezték a magyar városi településeket. Kitér az első évszázadok városjogának, közigazgatásának lényeges kérdéseire, a város és az uralkodó, illetve a város és az egyház viszonyára, a városok és falusi birtokaik kapcsolatára. E tekintetben felhasználja a 12. század közepére visszamenő elbeszélő forrásokat is, majd a későbbi krónikásokat és a hűbéri törvénykezés publikált adatait. (Hadd jegyezzük itt meg, hogy e valóban átfogó elemzésbe belefértek volna a kora középkori régészeti kutatásnak a városalakulás szempontjából

lényeges adalékai is. Érthető viszont, hogy a 60–80-as évek hazai kora középkori régészeti kutatásai, még ha hozzáférhetőek is lehetnek volna a bécsi szerző számára, nem voltak használhatók: részrehajló, gyakran félrevezető, a történelmi valóságot meghamisító tényanyag-kölzésekkel és következtetéseikkel semmit sem tudott kezdeni a tisztességes szakkutatás.)

Művének e részében Deák régebbi, ma már nehezen hozzáférhető szakkölzések megállapításait sorakoztatja fel és helyezi el újra a hazai várostörténeti kutatás megoldott kérdései között, az őket megillető helyre. Így például, főleg Makkai munkái alapján, leszögezi, hogy a korabeli okleveles forrásokban említett *hospites* nem csupán egyetlen rétegre vonatkozhatók. Ez a megállapítás fokozottan érvényes Kolozsvár esetében. Régebbi és újabb kutatások nyomán megmagyarázza a *Hospesrecht*=vendégjog és a *Stadtrecht*=városjog között fennálló különbségeket. Kiemeli, mennyire érdekelt volt a királyság az ipar és a kereskedelem fejlesztésében akkor, amikor a 13-14. században kibocsátja városalapítási kiváltságleveleit. Ebből kiindulva kitér a civitas és oppidum, a szabad királyi város és a „mezőváros” (vásárváros, vásárhely) településtörténeti, gazdasági és más szempontok szerint történő árnyalására, illetve különbségeire. Várolja, miben áll a városoknak már kezdeteiktől meglévő gazdasági funkciója.

A szerző több ízben figyelmeztet arra, hogy a magyar nyelvterület városainak alakulása és fejlődése hosszú és gyakran nem törésmentes folyamat. Az idők folyamán a katonai, gazdasági, művelődési funkcióik számos változáson mentek át. A magyar városfejlődés — hangsúlyozza Deák Ernő — a török hódítás és hódoltság előtt már elérte csúcspontját. Ennek tulajdonítható, hogy Erdély fontosabb városai (Kolozsvár, Marosvásárhely stb.) jogállásának megszilárdítása vagy meghatározása a fejedelemség korában tulajdonképpen már csak szentesíti azt a városi fejlődést, amelyet addig elértek.

A dunai kereskedelem nagy fontosságú volt a városok gazdasági szerepének kiteljesítésében. Jórészt a folyami kereskedésnek köszönhető, hogy a magyarországi árubehozatal — írja Deák Ernő — nagyobb volt a kivitelnél. Nos, az újabb kutatások, a felszínre került és közölt levéltári adatok megingatták ezt a tételt, ugyanis bebizonyosodott, hogy főként a török hódítás után a főbb magyar (tehát a királyi és az erdélyi fejedelemséghez tartozó) kereskedelmi központokban az árukivitel — évtizedes átlagokban — kiegyenlíti a behozatal tételeit (l. pl. a 16–17. sz.-i kolozsvári vámnaplók adatait bemutató és sommázó tanulmányainkat). Ez viszont aláhúzza Deáknak azon megállapítását, hogy a magyar nyelvterület kereskedővárosai már a 13. századtól kezdve komoly szerepet töltek be a régió (sőt — tegyük hozzá — egész Európa) átmenő kereskedelmében. E jótékony folyamatban a királyi hatalom (virágkora, tehát a központosítás különböző időszakaiban) is szerepet játszott, de talán még hathatósabban működtek ilyen irányban maguk a városok, kialakult foglalkozási adottságaikkal, valamint az őket körülvevő falusi környezet gazdasági hozzájárulásával.

SZEMLE

A szerző figyelemre méltó periodizációval zárja idevágó megállapításait. Eszerint a magyar városfejlődés négy korszakra osztható: 1. kb. 1250-ig, amikor létrejönnek a korai város alapvonalai; 2. 1250 és 1500 között határozható meg az önálló városok alakulásának kora, s ebbe az időtávba beépül a 15. évszázadban a városok virágkora; 3. 1500-tól 1848-ig tart a késő hűbéri kor, ennek első szakasza 1500-tól 1700-ig, míg a második 1700-tól 1848-ig terjed; és végül 4. 1848-tól 1945-ig jegyzi fel a kapitalista városfejlődés korát.

A mű következő részében (ugyancsak az első kötetben) a szerző a Közép-Duna területének földrajzi-közigazgatási fejlődését tárgyalja. A földtörténeti, földtani és földrajzi adatok elősorolása után ismerteti azokat a szempontokat, amelyek Magyarország közép- és újabb kori politikai-adminisztratív felosztásának szolgálták alapjául. Itt kiemeli a török hódítás és hódoltság következményeit az ország területi felosztására. Megállapítja, hogy ez a felosztás a földrajzi egységek, a történelmi fejlődés és a politikai helyzet alakulása összehangolt eredményeként jött létre. Erdély esetében „a történelmi fejlődés okozati összefüggésben volt a területi megoszlással” (59. l.), s ezt a tényt még jobban kidomborítja a székely székek, valamint a szász universitas helyzete. 1690 után viszont Erdély politikai fejlődését közvetlenül Bécs határozta meg. A kiegyezés után Magyarország és Erdély egyesült, de ez utóbbi — bár a Részek nélkül — megőrizte sajátos voltát (68. l.). A magyarországi közigazgatási egységeknek 1910-es statisztikája szerint összeállított teljes jegyzéke zárja ezt a részt.

A magyarországi városfejlődés politika- és társadalomtörténeti vonatkozásainak, valamint a városi közigazgatás alapvonalainak ismertetése után az első kötet harmadik részében a szerző a települések születésének és életének konkrét adataira tér rá. Először részletekbe menően tárgyalja a *civitas*, a szabad királyi város eredetét és jellegét. Jogi és népességstatisztikai források alapján tárja fel azokat a mozzanatokat, amelyek a püspöki alapítások, illetve a püspöki székhelyek és városok születéséhez és életéhez kapcsolódnak. Az 1848-ig nyilvántartott *civitas*-jellegű települések sorában három földrajzi-politikai egység városait különbözteti meg: a magyarországi (beleértve a Felvidéket és a tengerparti városokat), az erdélyi és a horvát-szlavón városokat. Így természetes, hogy a Tisza bal partján telepített négy várost, valamint a Tisza-Maros-medence két nagyvárosát a magyarországiak között sorolja fel, míg a tulajdonképpeni Erdélyben 11 várost iktat be jegyzékébe. Ezután áttér a korábban *oppidum*ként, a 15. századtól kezdve általában vásárhelyként (*Markt flecken*) említett települések elemzésére. Ezek sorában különbséget tesz a mezőváros és a bányaváros között (pontosabban azon bányavárosok említésével, amelyek nem lettek *civitas*-sokká). Korabeli összeírások alapján és főként Mályusz, Makkai, Bácskai, Kubinyi munkáit összegezve összeállítja a magyar kisvárosok (*oppida*, vásárvárosok, vásárhelyek) jegyzékét a 18–19. században. Földrajzi és politikátörténeti szempontjai azonosak a

civitasjegyzék összeállításában követett szempontokkal. Diagramszerűen is kimutatja (l. k. 94. l.), hogy 1720 és 1875 között a magyarországi, erdélyi és horvát-szlavonországi *civitas*-jellegű települések száma lassú, de egyenletes növekedést mutat, míg a vásárhelyek száma, kiugróan magas 19. századi növekedéssel, 1840-ben éri el csúcspontját, s 1863-as visszaesés után 1875-ben újra enyhén növekvő irányzatú. De rámutat arra is, hogy a 18. századi kimutatások adatai nem mind egyformán fogadhatók el hiteleseknek (így pl. a II. József idején készített kimutatás hiányos), ezzel szemben a 19. századiak már újabb szempontok, pontosabb munka alapján készültek, így elfogadhatóbbak. A vásárvárosokat s -helyeket behatóan elemzi jogi sajátosságai alapján, s így külön jegyzi az erdélyi „kiváltságos” (bevorrechtete) helységeket is, a „loca taxalia”-kat (14 helység) és az „oppida nobilium”-okat (3 helység). Mennyiségi kimutatását-elemzését az ún. „átmeneti időszak” (1848–1876) városi településeinek önkormányzati alakulásával és jogi változásaival zárja. Ekkor jelenik meg a „rendezett tanácsú kisváros” Magyarországon, a szabad királyi városokkal egy időben. A harmadik rész utolsó fejezetei azokat a változásokat ismertetik, amelyek a vármegyerendszer 1876/77-es törvénybe foglalása és kiépítése után az első világháború végéig jellemezték a magyarországi és erdélyi városfejlődést.

A szerző százalékos megoszlását is nyújtja a különböző típusú vásárvárosoknak. A „polgárváros” kiválasztódásának alkotóelemeit a 19. század első felében abban látja, hogy központi szerepre emelkednek, lakosaik száma legkevesebb 3000-re rúg, gazdasági életükben túlsúlyba kerül az ipar, önkormányzatot (községi önállóságot) alakítanak ki, a 15. századtól kezdve városi, azaz *civitas*-múltra tekintenek vissza, végül pedig (vármegyék központjaként) területükön kívül eső vidéken (a környező falvakban) is gyakorolják közigazgatási hatáskörüket. E jellegzetességek közül az 1876-os törvények életbe lépté után is elsősorban a középkori városi múlttal rendelkező települések maradtak meg polgárvárosoknak. Az 1876–1918 között létező városok teljes jegyzéke zárja az első kötet harmadik részét. Eszerint Magyarországon (beleértve a Felvidéket, Bácskát, a Tisza bal partját és a Tisza-Maros közét is) 1876 és 1918 között 175 város volt, Erdélyben 36, míg Horvát-Szlavonországban 22 városból áll a nyilvántartott települések jegyzéke.

A rendkívül adatgazdag, rendszeresen összeállított első kötet utolsó, negyedik része összefoglaló jellegű. Címéhez híven: *Phänomenologie der Städte* (A város mint jelenségegység), történeti és jogtörténeti áttekintéssel indít. Ezután átfogja a közép- és újabb kori magyar város társadalmi, gazdasági, közigazgatási jellegzetességeit. Behatóan foglalkozik a 18–19. században végbement változásokkal, a magyar város jogi státusával, a törvényhozásban elfoglalt szerepének alakulásával. Ezen belül kiemeli a községi önkormányzat szerepét, s ezt jórészt a reformkornak a városfejlődésre gyakorolt hatásával magyarázza. Áttekinti a 16–17. századtól kezdődő, a későbbiek során sokasodó és a 19.

században kialakult eszmei irányzatoknak a város szerepére, szerkezetére vonatkozó elméleteit, tételeit. Kiemeli azt a hatást, amelyet a 48-as szellem gyakorolt a magyar városok polgárosodási folyamatára. A kiegyezés utáni időszakban fölerősödik a városok öngazgató tevékenysége. Beszámol a múlt század végén és századunk elején városügyben kezdeményezett (parlamentari és nyilvános) eszmecserékről, az ilyen tárgyú összejövetelekről és kongresszusokról, ismerteti a megjelent elméleti és népszerűítő kiadványokat. Vita folyik arról, hogy a magyar városok milyen európai városmodellre válasszanak maguknak követendő példát. Ezzel az egész elméleti, természetesen szigorúan gyakorlati vonatkozású mozgalommal egyidejűleg jelentkezett azonban a magyar városfejlődés legnagyobb kerékkötője: a reformtervek és a városok pénzügyi lehetőségei között egyre jobban mélyülő szakadék. Ezért — következett a szerző — a magyar város az első világháború végéig nem térhetett rá az óhajtott európai felsorakozásra. E történeti pillanattal, az első világháború végével zárja Deák Ernő műve első kötetének fejtegetéseit. Ezzel máris felépítette a továbbiakban következő adattárának szilárd vázát.

A két kötetből álló második rész (*Ausgewählte Materialien zum Städtewesen*) módszeres adattárként szervesen folytatja az első rész fejtegetéseit. Vizsgáljuk a már ismert városjegyzéket, de ezúttal felbontva minden egyes városi település azonos, lényeges adataira. A szerző politikai-adminisztratív szempontok alapján három nagy egységre osztja hatalmas anyagát. Ezek közül az első (A. *Königliche Freistädte — Munizipalstädte*) a H/1-es kötetben, míg a második és a harmadik (B. *Privilegierte Städte und Marktstellen — Städte mit geordnetem Magistrat; C. Kroatien — Slavonien*) a II/2-es kötetben található. Az A. és B. egység településeinek feldolgozása azonos szerkezetű. Mindkettő sorra veszi I. a dunántúli, II. a felső-magyarországi, III. a Nagy Magyar Alföldön elterülő és IV. az erdélyi városi településeket, míg a C. egység összefoglaló (csoportosan ismertető) jellegű. Az A. és B. egységbe tartozó települések sorjázva, a szerző városokként a következő adatokat nyújtja: I. Elnevezés és (közigazgatási) alárendeltség (5-féle adattal); II. Jogi jellegzetességek (6-féle adattal); III. A terület (8 adat); IV. Helyrajz (16 adattal, itt lakhelyre, népezsűrűsége, foglalkozási ágakra, egyházi, közigazgatási, egészségügyi objektumokra vonatkozik az információ); V. A népesség (a 9 adatféle tudósít a lakosság számának változásairól, bel- és külnegye-

denként való megoszlásáról, a nyelvi, vallási, társadalmi, foglalkozási struktúráról); VI. Belső gazdaság és jövedelmi források (a lakosság bevételének és kiadásának hullámzása és mérlege); VII. Funkciók (minden egyes város adminisztratív, pénzügyi, egyházi, oktatási, művelődési intézményei, a városi hatáskörön túl terjedő funkciók — így például az ott rendezett vásárok —, s végül egyesületek, közlekedés, távközlés, vasút).

A C. Horvát—Szlavonország egység tulajdonképpen ugyanezeket az adatokat nyújtja, de összesítve, csoportosan. Ennek oka egyrészt magának a városanyagnak szerényebb méreteiben rejlik, másrészt pedig a vonatkozó források jellegével: összefoglaló voltukkal magyarázható.

*

Deák Ernő művének eddig megjelent köteteit igen vázlatosan ismertettük, de remélhetőleg így is kiderül, hogy e kiadvány nemcsak érdekes és értékes, de elengedhetetlenül szükséges is a mai kutató számára. A középkor és az újabb évszázadok magyar, sőt közép-kelet-európai történetének kutatói, szakemberei itt sűrítve megtalálják az őket érdeklő város-történeti adatokat és elméleteket. A 18-19. századdal és a 20. század első két évtizedével foglalkozó historikusok pedig a mai szakirodalomban — tudunkkal — egyedülállóan összefoglaló jellegű, megbízható (mert ellenőrzött, elsődleges forrásokon alapuló), tehát rendkívül használható kiadványból meríthetnek város-, közigazgatás-, gazdaság- és szellem-történeti kutató és feldolgozó munkásságukban.

E meg gondolások teljes mértékben indokolják fokozott érdeklődésünket, mellyel a harmadik részt (*Typologie und Struktur der Städte*) várjuk. Annál is inkább, mivel a szerző e kötetben ígéri a vonatkozó levéltári források és könyvészeti anyag közlését is. Reméljük, tárgy- és névmutató is gazdagítja majd ezen utolsó rész tartalmát.

A Deák Ernő művét teljes mértékben megillető hazai fogadtatást csakis megfelelő hazai terjesztése tenné lehetővé. Sajnos még ma is jórészt megszenvedjük a kommunista diktatúra szűkkeblű, részrehajló művelődési politikáját; ezzel leszámolni, tudjuk, nem könnyű. Nem ártana ez esetben az Osztrák Tudományos Akadémia kiadóhivatalához fordulni, tekintve, hogy az ismertett mű elengedhetetlenül szükséges forrásmunkája a város-történeti kutatómunkának.

Pap Ferenc